

5-САБАҚ

АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖАЗЫЛЫМ ҮДЕРІСІ

ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСЫНЫҢ ТАҚЫРЫБЫН АНЫҚТАУ

Студенттер белгілі бір тақырып таңдағанда оның мақсаты мен міндетін нақтылап алуы тиіс. Таңдалатын тақырып оқу мазмұнына сай болуы керек. Оқу бағдарламасында көрсетілген тақырыпшаларды сүзгіден өткізіп соның ішінен өзін қызықтыратын, дерек мәліметтері мол, өзекті тақырыпты таңдағаны жөн. Бұл өз кезегінде болашақ маман ретіндегі кәсіби құзыреттілікті құрайтын міндетті компоненттердің бірі болуы мүмкін. Зерттеу жұмысының жылдам әрі қолайлы жүзеге асуы таңдалған тақырыпқа байланысты екенін естен шығармау керек.

- ◆ *Зерттеу жұмысының жалпы бағытын анықтау;*
- ◆ *Арнайы бір тақырыпқа бағыттау;*
- ◆ *Тақырыптың атауында бағытын көрсететін тірек сөз болғаны жөн;*
- ◆ *Тақырыпқа қатысты әдебиеттерге шолу жасау;*
- ◆ *Білім алушыны қызықтыру;*

Тақырып таңдауда сіздің тақырыптың ашылу дәрежесі мен мәтін мазмұны ерекшеліктерін жазба жұмыстың мақсаты және басты мәселесімен қаншалықты байланысы бар екені ескерілуі жөн.

Зерттеу тақырыбын анықтау мен оның шегін айқындау кезінде нәліктен осы мәселелерге назар аударуыңыз қажет? Кейбіріңіз мектепте оқып жүрген кезде пәндер бойынша ғылыми жобалар орындаған боларсыз. Мектепте ғылыми жұмыс тақырыбын, мақсатын, міндеттерін, көлемін, әдетте, мұғалім анықтап береді де, оқушы тақырыпты саналы және мақсатты түрде емес, кебінесе, интуитивті тұрғыда жазып шығады.

Ал жоғары оқу орнында студенттің ғылыми жұмыс тақырыбы мен мақсатын езі таңдауына ерік беріледі. Студент жазбаша жұмыстың тақырыбын қалайша нақтылайтынын, мақсатын қалай анықтайтынын өзі шешеді. Жазбаша жұмыс тақырыбының шегі барынша айқын, өзі неғұрлым нақты болса, ғылыми мәтіннің әсері де, нәтижелігі де соғұрлым жақсы болады. Егер тақырыпты өзіңіз таңдайтын болсаңыз, барынша нақты, зерттеу ауқымы тар тақырыпты таңдаңыз немесе берілген тақырып ауқымын тарылтып қарауға тырысыңыз.

Мысалы, *«Ж.Аймауытов шығармаларының лингвопоэтикалық табиғаты»* атты тақырыптың ауқымы аса кең. *«Ж.Аймауытовтың шығармалары да көп, олардың лингвопоэтикалық болмысы да сан алуан. Мұндай тақырыпты алмауға тырысыңыз немесе тақырып аясын тарылтыңыз. Мәселен, «Ж.Аймауытов шығармаларындағы сандық ұғымдардың қолданысы», «Ж.Аймауытов шығармаларындағы метафоралық сөз қолданыстар» («Ақбілек» романы бойынша)»* деп алсаңыз, зерттеуіңіздің аумағы тарылады, жинайтын зерттеу материалыңыз нақтыланады және жұмысыңыздың нәтижелігі де артады.

Тақырыптың тілдің стильдік нормасына сай құрылуы, яғни атауда бірдей сөз тұлғасының қайталанбауы, изафеттік тіркестердің дұрыс құрылуы, сөздер мен сөз тіркестері грамматикалық заңдылықтарға сәйкес болғаны байланысуы тиіс.

Тақырып таңдауда ескерілуі тиіс жайттар:

Тақырып адамның жеке өміріне қатысты болмауы тиіс;

Тақырып тым шағын болмауы керек;

Тақырып тым кең болмауы керек;

Тақырып бойынша ақпараттар жеткілікті болуы тиіс.

Тақырыптың құрылымдық жүйесі.

1. Тақырыты шағын және түсінікті қызықты етіп жазу

Тақырып білім алушыға шағын әрі түсінуге жеңіл болуы керек. Тақырыптың құрылымын жүйелегенде күрделі сөз тіркестері мен мағынасы бұлыңғыр сөздерден сақтанған дұрыс. Тақырып күрделі болса, оқырманның назары басқаға аударлып түсініксіз жайттар орын алуы мүмкін. *Теңгенің девальвацияға ұшырауы Қазақстан халқының күнделікті тұрмыс-тіршілігіне едәуір әсерін тигізуде. Әрі жинақы, әрі түсінікті етіп Қазақстандықтар тұрмысына девальвацияның әсері.* түрінде де беруге болады.

2. Мағынасы айқын, сұрыпталған сөздерді қолдану

Тақырыпта жазба жұмысының түйін сөздері мен зерттеу табиғатын ашатын мағынадағы сөздерді қолдану орнды болады. Жұмыс жазылатын сала бойынша термин сөздердің барынша тақырыпта қамтылуы жүйелі болып саналады. *Мысалы, Теңгенің девальвацияға ұшырауы Қазақстан халқының күнделікті тұрмыс-тіршілігіне едәуір әсерін тигізуде. Бұл тақырыптағы халқының тұрмыс-тіршілігіне* деген тіркесті экономикасына деген бір ғана сөзбен алмастырып, ықшамдап былай жазуға болады: *«Девальвацияның Қазақстан эконимикасына әсері»*

3. Қысқарған сөздер мен жаргондарды пайдаланбау.

Тақырып құрылымын жазуда белгілі бір тілде жалпыға түсінікті, қауым таныған БҰҰ, ҚР сияқты қысқарған сөздерді қолдануға болады. Алайда жалпыға түсініксіз белгілі бір салалық мамандыққа қатысты сөздерді пайдаланбаған абзал. Әдеби тіл нормасына қайшы ғылыми стильге тән емес жаргон, варваризм сөздерден аулақ болған жөн.

Тапсырма 1

Сұрақтарға жауап беріңіз.

1. *Тақырып дегеніміз не ?*
2. *Зерттеу жұмысының сәтті шығуы неліктен тақырыпқа байланысты ?*
3. *Тақырып атауында не үшін тірек сөз қолданылады ?*
4. *Тақырыпта ғылым саласы бойынша термин сөздің қолданылуы дұрыс па ?*
5. *Тақырып тілдің стильдік нормасына сай қалай құрылуы керек ?*

1. Мәтін

Қазақстанда қалалық мәдениет ерте ғасырлардан басталған. Қазақстанның көне қалаларының бірі - Отырар қаласы. Отырар қаласы Арыс пен Сырдария өзендерінің қосылған тұсында орналасқан. **Ежелгі Отырар қыштан салған тамдары бар көшелері кең керуен кіріп-шығатын қақпалары бар көрікті қала болған.** Осы қалада әлемнің екінші ұстазы Әбу Насыр туған. Түркістан қаласы Ұлы Жібек жолының бойында орналасқан. Түркістан «түріктер мекені» деген сөз. Түркістандағы мектеп-медресенің бас мұғалімі Қожа Ахмет Ясауи болған. Әмір Темір Қожа Ахмет Ясауиге арнап, керемет ғимарат тұрғызған. **Ол қазіргі таңда халық көп баратын Қожа Ахмет Ясауи кесенесі.**

Ежелгі Қазақстан жерінде Мерке, Аспара, Тараз, Талғар, Құлан, Құмкент, Жанкент, Сайрам, Сарайшық, Алматы және т.б. көптеген көне қалалар болған.

Қазіргі таңда Тараз, Түркістан, Алматы қалалары мәдениет пен білімнің ошағына айналған ірі қалалар болып саналады. Тараз ең көне қала. Көне Түркістан топырағында

сексен бір хандар мен билер және батырлар жер-ленген. Тарихы терең Түркістан қышпен, таспен жазылған кітап секілді («Сен білесің бе?» энциклопедиясынан).

Тапсырма 2

1. Мәтіннің тірек сөздерін тауып, қай стильде жазылғанын анықтаңыз ?
2. Мәтінді бөліктерге бөліп, әр бөліміне атау беріңіз.
3. Мәтіндегі қою шрифтті сөйлемде қандай тыныс белгі қойылуы керек екенін анықтаңыз.

Тапсырма 3

Мәтінге нақты тақырып таңдаңыз

- A) Отырардың тарихы.
- B) Ежелгі Қазақстан қалалары .
- C) Түркістан – түркі жұртының алтын бесігі.
- D) Тараз – білім мен мәдениет ошағы.

Тапсырма 4

Оқытушы мен студент арасындағы тақырып таңдау туралы диалогпен танысыңыз.

Оқытушы: Қандай тақырыпты таңдадыңыз?

Студент: Университеттегі академиялық адалдық туралы жазғым келеді.

Оқытушы: Неліктен дәл осы тақырыпты таңдадыңыз?

Студент: Бақылау жұмыстары, емтихан кезінде тапсырманы өзі орындаған студент төмен алып көшірген студент жоғары баға алып жататыны жасырын емес. Студенттердің барлығы академиялық адалдықты сақтау керек екенін біледі, бірақ бұл тәртіп жиі бұзылады. Неге ?

Оқытушы: Бұны білу сізге не үшін қажет ?

Студент: Академиялық адалдық қағидатының сақталмауы біздің университетте нормаға айналып кете ме деп қорқамын. Олай болса, студент оқу бітіргеннен кейінгі ересек емірінде да осылай жасауы мүмкін ғой.

Оқытушы: Сонда сіз мына сұрақтардың қайсысына жауап іздегіңіз келеді? Академиялық адалдық деген не? Академиялық адалдық қағидаттарын тиімді енгізудің жолдары қандай? Студенттердің академиялық адалдық қағидаттарын бұзуының себептері қандай?

2. ЖАЗЫЛЫМ ҮДЕРІСІ

Ғылыммен айналысатын немесе зерттеу жұмысын жүргізіп жатқан кез келген адам өзінің күнделікті уақытын өзіне ыңғайлы етіп жоспарлап алады. Сонымен қатар, әрбір адам өзінің жұмысы мен атқаратын қызметіне байланысты жекелеген мақсаты мен міндеттері де болады. Осыған орай, зерттеу жұмысымен немесе жазба жұмысымен айналысып жатқан адамдардың мақсатына қарай еңбектерінің көлемі мен жанры болады. Осылайша, олардың күрделілігі мен қиыншылықтары айқындалады.

Мәселен, докторлық жұмыс жазып жатқан студент пен шағын тақырып бойынша жоба жұмысын жазып жатқан студенттердің жұмысының құрылымы мен қиыншылығында біршама алшақтық бар. Мәселен, 8000 сөзден тұратын курстық жұмысты жазу үшін бір студенттің шамамен үш ай уақыты кетуі мүмкін. Сондай-ақ, студенттің жазу тәжірибесіне қарай уақыт жұмсауы әр түрлі болуы мүмкін. Жазба жұмысына машықтанған студент зерттеу жұмыстарын тез, әрі тиянықты етіп жазып шығуына мүмкіндігі зор.

Қазіргі ақпараттық технологияның дамыған заманында компьютер көмегімен немесе ұялы телефон көмегімен хат жазу арқылы бірнеше минуттардың ішінде біршама сөздер жазуға болады. Бірақ, академиялық бағыттағы мәтіндердің күрделілігі мен құрылымына байланысты оларды жазуға деген уақыт, әдетте өте тығыз болып жатады. Осылайша, көп

студенттер жазба жұмысының өткізілетін уақытының келіп қалғанын мүлдем байқамай қалады. Ол үшін ең алдымен уақытты тиімді және пайдалы өткізудің қарапайым шарттарын меңгерген жөн.

Жұмысты жазу

Академиялық жазба жұмысын жазу көптеген үдерістен тұратын күрделі жұмыс. *Жұмыс жоспарлау, мәлімет жинау, алғашқы нұсқаны жазу, қайта жазу және оны түзету* сияқты үдерістерге толы. Алғашқы нұсқаны тақырыпқа байланысты түртпелер мен жоспарға қарай отырып жасаған жөн. Сонымен қатар, алғашқы нұсқадан бастап сілтемелер беруді және оны дұрыс қолдану ережесін сақтаған абзал. Себебі, дереккөзіне сілтемелер берілмесе, кейін ақпараттың қайдан алынғанын ұмытып қалуға болады және бұл үлкен плагиаттық қателікке ұрындыруы мүмкін.

Жазба жұмысын жалпы тақырыпқа қатысты мәліметтерді жүйелі түрде жазу арқылы бастай берген жөн. Жазба стилі мен грамматикалық қателіктері туралы тым көп алаңдаудың қажеті жоқ. Жазба жұмысының алғашқы нұсқасы көлем талабы мен тақырыпқа қатысты ақпараттардың дұрыс берілуін қамтуы тиіс. Алғашқы нұсқада негізінен мазмұнға мән беру қажет. Ақпараттар мазмұны жағынан дұрыс берілсе, тілдік кемшіліктерді соңынан түзетуге болады.

Жалпы академиялық жазылым талаптарына сәйкес студенттердің қазақ тіліндегі жазылым деңгейін көтеру.

Жоспарлау

Жұмысты сәтті аяқтау үшін әрқашан оны жоспарлап алған жөн. Академиялық бағытта жұмыс жасау қашанда жоспарлауды қажет ететін үдеріс. Сондықтан, академиялық жұмысты сәтті жазып шығудың бірден-бір жолы ең алдымен зерттеу жасау болса, екіншіден жоспарлау.

Жоспар алғаш құрылғанда ретсіз болуы мүмкін. Себебі, автор өз ойына келген алғашқы идеяларды өз жазбасына қосу үшін жоспарға енгізуі мүмкін. Мұндай жоспарды құрудың мынадай жолдары бар. Студент олардың ішінен қолайлы деген біреуін таңдап алуы қажет.

Ой шақырту - ойшақырту амалы тақырыпқа байланысты ойға келген кез келген сөздерді жазу. Содан кейін, оларды ұмытып қалмас үшін тақырыпшаларға топтастыру қажет. Бұл амал біршама ретсіз орындалуы мүмкін, бірақ тақырыпқа байланысты ойға келген кез келген идеяларды қағазға түсірудің жақсы тәсілі.

Топтастыру - бұл әдіс ойшақырту амалына ұқсас, бірақ өзіне тән ерекшелігі бар. Бұл әдісті қолдану барысында тақырыпқа байланысты ойға келген сөздерді қағаз бетіне түсіру, тек оларды тақырыпшаларына байланысты топтарға жіктеп жазуға болады.

Тізім жасау - бұл топтасыра жазудың жүйелі түрі. Мұнда негізгі ойдан бастап, осыған байланысты туындаған тақырыпшаларға байланысты туындаған идеяларды жалғастырып жазу. Бұл жазылым барысында қандай тұжырымдарға келу қажет екенін ұмытпауға мүмкіндік береді.

Сауал қою - жоспарлаудың мұндай түрінде жазба жұмысының негізін құрайтын бөлімдерін сұрақтары туралы ойлану қажет. Әрбір бөлім үшін негізгі деген бір сұрақтан ойлап табу қажет. Жазба барысында осы сұрақтарға жауап беру қажет болады.

Тапсырма 1.

Тақырыпқа байланысты өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Жазба жұмысы барысында қалай уақытты үнемдеуге болады ?

2. Не себепті жазба жұмысының уақытын жоспарлауымыз қажет ?

3. Жазба жұмысын не себепті мерзімінен бұрын аяқтауымыз қажет ?

4. Ғылыми әдебиеттерге шолуды қалай жасауға болады ?

5. Жазба жұмысын қалай бастауға болады ?

6. Тақырыпқа байланысты зерттеу жұмысын қалай жасауға болады ?

Тапсырма 2.

Тақырыпқа байланысты өзін-өзі тексеруге арналған жаттығулар:

Мына сұрақтарға жауап беріңіз:

- Мен нені зерттегелі жатырмын?
- Менің мамандығым қандай?
- Менің мамандығыма қатысты қандай салалар бар?
- Мен ҚР-дағы азаматтар, мекемелер немесе қоршаған орта туралы мәліметтерді қолдана аламын ба?
- Мен өзіме берілген 1 семестр уақыт ішінде тақырып бойынша не жаза аламын?
- Менің мамандығым бойынша ең қызықты немесе зерттеуді қажет ететін қандай бағыттар болуы мүмкін?

Тапсырма 3.

Жоспарлау үдерісіне байланысты ақпаратты пайдаланып диаграмманы толқтырыңыз.

Тапсырма 4.

Атаулар кестесі

Сабақ басында тақырып бойынша 3 негізгі атаулар (терминдер) беріледі. Студенттер осы атауларға қатысты білетін ақпараттарын қысқаша жазып алады.

№1	Жоңғар Алатауы	№2	Сарыарқа	№3	«Қазақстандық Швейцария»

Семинар соңында бұл кестеге қайта оралу қажет: жазылған ақпарат жаңа танылған деректермен салыстырылады.

Қазақстанда Сарыарқа, Мұғалжар, Маңғыстау, Алтай, Жоңғар Алатауы, Тянь- Шань таулы аймақтары бар.

Сарыарқа таулары Орталық Қазақстанда орналасқан. Батыстан шығысқа қарай 1200 шақырымға созылған. Олар аласа тауларға жатады. Орташа биіктігі – 500-600 м. Сарыарқа тауларына Ақсорған (1565 м), Қарқаралы (1403 м), Ұлытау (1133 м), Шыңғыстау (1305 м) енеді. Сарыарқаның ең биік нүктесі – Сарыарқаның негізгі жауһары Ақсорған, Бурабай шипажайлық аймағы. Жергілікті тұрғындар бұл жерді "Қазақстандық Швейцария" деп атайды.

Мұғалжар таулары – Орал тауларының оңтүстік сілеміндегі аса биік емес тас тізбегі. Үлкен Боқтыбай тауы – Мұғалжардың ең биік нүктесі. Оның биіктігі: 657 м.

Ол Солтүстіктен оңтүстікке қарай 450 шақырымға созылған.

Маңғыстау таулары – Каспий теңізіндегі Маңғыстаулық жартылай аралында жатыр. Оның құрамына Қаратаудың батыс және шығыс жоталары, Ақтаудың оңтүстік және солтүстік жоталары енеді. Қаратаудың ұзындығы 117, Ақтаудың ұзындығы 70 шақырым. Олар жыралар, сайлар, аңғарлар, жартастардан тұрады. Маңғыстау тауларының ең биік нүктесі – Қаратау-Бесшоқы (556 м).

Қазақстанға алып Алтай тауларының бір бөлігі ғана енеді. Ол Зайсан көлінен Байқал көліне дейін созылған. Қазақстанға оның тек оңтүстік-батыс аймағы енеді. Қазақстандық Алтай үш аумаққа бөлінеді: Оңтүстік Алтай, Кенді Алтай және Қалба жотасы. Алтай тауының ең биік шыңы – Белуха. Оның биіктігі – 4506 м.

Тянь-Шань тауларының жүйесі Қазақстанның оңтүстік-шығысын алып жатыр. Республикамызға Орталық, Батыс Тянь-Шань және Солтүстік Тянь-Шань тауының барлық бөлігі кіреді. Ал Орталық Тянь-Шань Қытай, Қазақстан, Қырғызстан шегараларында басталады. Осы жерде Қазақстанның ең биік нүктесі Хантәңірі бар. Оның биіктігі – 6995 м.

Жоңғар Алатауы Қазақстанның шығысында, Қытай мен Қазақстанның шегарасында орналасқан. Жоңғар Алатауы Тянь-Шань тау жүйесіне жатады. Ол Іле мен Алакөл өзендерінің аралығында жатыр. Ұзындығы 400 шақырым. Орташа биіктігі – 3580 м. Мұнда әлі күнге дейін таутекелер, арқарлар, қарақұйрықтар, құландар мекен етеді.

Тапсырма 5.

1. *Мәтін бойынша жоспар дайындаңыз.*
2. *Мәтіндегі негізгі ақпараттарды қалдырып, қысқарту қажет болған жағдайда, мәтінді қалай құрастыратын едіңіз? Жаңа жоспар ұсынып, мәтіннің кіріспе және қорытынды сөйлемін өзіңіз жазыңыз.*

3. АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚ НЕМЕСЕ ПЛАГИАТТАН САҚТАНУ ЖОЛДАРЫ

Академиялық адалдық жазба этикасының түп-тамырылым принципі болып саналады. Ол өз кезегінде ғылыми қызметкерлердің зерттеу жұмыстарының негізгі мәнерлері, деректері, нәтижелері және анықтамалары туралы өзара шынайылықты біліреді. Бұл принциптің келіп шығуы, плагиатты, деректерді қалыптастыру, дәлелсіздіктерді немесе ақпаратты жасыру кезінде қаншалықты азайтуы мүмкін, зерттеушілерге сенімділікке кедергі келтіреді.

Қазіргі кезде көптеген студенттердің плагиаттық жөніндегі мағлұматтары аз болғандықтан, өздерінің плагиаттық нормаларын жиі бұзатынын байқай бермейді.

Плагиаттық дегеніміз - біреудің сөзін немесе ойын, пікірін өз сөзі ретінде қолдану және ол өрескел заң бұзушылық болып табылады.

Плагиаттықтан сақтану үшін қолданылған дереккөздеріне және айтылған пікірдің авторына сілтеме жасау қажет. Кейде студенттер автордың кейбір сөздерін сәл ғана өзгертіп плагиат ережесін сақтадым деп есептейді, сондықтан да автор сөзін толықтай басқа мағыналас сөздермен алмастырып беру маңызды болып табылады.

Эссені жазу барысында студент өз ойын жазғаны дұрыс. Академиялық жазылым барысында студент кітаптарды, газеттерді, ғылыми журналдарды, вебсайтарды және өзге де материалдарды қолдануы мүмкін. Бірақ оларды плагиаттық жасамай өз еңбектерінде қолдана білудің маңызы зор. Сонымен, плагиаттық:

→ *өзге адамның ойын немесе идеясын ұрлау немесе қолдану;*
→ *біреудің ойына, сөзіне сілтеме жасамай қолдану;*
→ *осы кезге дейін айтылған ойды немесе идеяны өз ойы ретінде беру.*

Плагиаттық көптеген елдерде өрескел заң бұзушылық болып табылады. Плагиат бойынша жауапқа тартылған ЖОО-ның оқытушылары ғылыми атағынан айрылып, жұмысынан шектетілсе, студенттер оқудан шығарылады. Қазіргі таңда біздің елімізде де плагиаттықпен күресу жолдары қалыптасқан және заң бойынша жауапкершілікке тартылады.

Әдетте жиі кездесетін плагиаттық түрлерін шартты түрде мынадай топтарға бөлуге болады:

- Қасақана плагиаттық жасау нақты сілтеме берместен өзгенің ойын немесе сөзін қолдану;
- өзіне-өзі плагиаттық жасау бұрын жазылған өз жұмысын рұқсатсыз қайта қолдану;
- тыныс белгілерді дұрыс қолданбай плагиаттық жасау немесе өзгелердің сөзін арнайы тыныс белгілерсіз қолдану;
- абайсызда плагиаттық жасау материалға сілтеме беруді, тыныс белгілерін қояды, парафразаға сілтеме жасауды ұмытып кету.

Плагиаттықтан сақтану жолдары.

Плагиаттық жасамау жазып отырған тақырып туралы толық мәлімет алуға, ойды қорытындылауға, жүйелеуге тақырыпты талдауға үлкен ықпалын тигізеді. Плагиаттықтан сақтану үшін өзге еңбектерден алынған басқа авторлардың сөзіне, оларға жасалған қорытындыға және парафразға қашанда талапқа сай сілтеме берілуі қажет.

Плагиат жасамау үшін мына амалдарды орындаған абзал:

- ◆ Сілтеме жасау - басқа бір автордың пікірін қолдану үшін үнемі сол авторға сілтеме жасауды ұмытпау керек. Сілтеме дегеніміз өзге автордың ойын немесе сөзін алған әдебиетті, яғни материалды көрсету.
- ◆ Төл сөзді қолдану - мәтіннен керекті деген ақпаратты өзгертпей сол күйінде тырнақшаға алу арқылы қолдану. Кейде бұл тура сілтеме жасау деп те аталады.
- ◆ Парафраз жасау - автор сөзін мағынасын сақтай отырып өз сөзімен қайта жазып шығу. Қазақ тілі ережесі бойынша өзгенің сөзін мағынасын өзгертпей қайталау «төлеу сөз» деп аталады. Бұл әдіс студент үшін өзге автор ойын толық түсінуге көмегін тигізеді.

◆ Қорытынды жасау - студенттің оқыған, көрген немесе тыңдаған дәрісінің мазмұнын түсінгендігін көрсетеді. Бұл академиялық жұмыстың басты мақсаты. Ол үшін өзге авторлардың пікірлеріне сілтеме жасай отырып еңбектің қысқаша мазмұнын беруге болады.

Үнемі өзге авторлардың сөздерін идеяларын қолданғанда сілтеме жасап отыру қажет. Идея авторына сілтеме жасамау плагиаттыққа деген сезік тудыруы мүмкін. Зерттеу жұмысын жазуды бастамас бұрын тақырып жайында жазылған еңбектерге шолу жасау қажет. Сол себепті, алдымен қажетті ғылыми әдебиеттер мен құжаттарды мұқият таңдап алып, оларды жүйелеп алу қажет. Қолданылатын материалдарды жұмыста плагиат талаптарын сақтай отырып қолдану үшін төл сөз, төлеу сөз және қорытындының қолданылу жолдарын жақсы білу қажет.

Төл сөз

Төл сөздерді қолдану кез келген ғылыми еңбекті жазу барысында қолданылатын әдістердің қатарына жатады. Төл сөздерді дұрыс қолдану автордың мақала жазып отырған тілді қаншалықты меңгеруіне тікелей байланысты. Сондай-ақ, төл сөздерді қолдану барысында мыналарды меңгеру қажет:

- төл сөз еш өзгеріске түспей қолданылуы қажет;
- төл сөз тырнақшаға алынуы шарт;
- төл сөздер жиі қолданбауы қажет;
- төл сөз негізгі ойды қолдау үшін ғана беріліп, негізгі ойды бермеуі керек;
- төл сөздің тілі анық және мазмұны нақты, шағын болуы тиіс;
- төл сөздің авторы осы саланың беделді ғалымы болуы тиіс;
- төл сөздің грамматикалық құрылым автор тілінің грамматикалық құрылымымен сай болуы тиіс.

Төлеу сөз (парафраз) Төлеу сөз өзгенің сөзін мағынасын сақтай отырып қайта жазып шығу. Бұл академиялық жазылымда «**парафраз жасау**» деп аталады. Парафраз көлемі жағынан түпнұсқаға қарағанда кішірек болуы мүмкін. Парафразға да міндетті түрде сілтеме жасалып, ақпарат алынған беті көрсетіледі.

Қорытынды жасау

Қорытынды мәтінді оқу арқылы ондағы негізгі деген ойды ғана беруге бағытталады. Оның негізгі мақсаты бір автордың еңбегіндегі негізгі ойды ықшамдап, өз сөзімен жеткізу. Бұл әдісті сөздік жағынан шектеу қойылған шағын еңбектер жазу барысында қолданған өте ыңғайлы, мәселен, шағын эссені жазу барысында жиі қолданылады. Қорытынды мен парафраз жасаудың өзара ұқсастықтары бар.

Екеуінде де автор өзгенің сөзін өз сөзімен береді, бірақ парафраз бір сөйлемді немесе параграфты төлеу сөзге айналдыруға негізделсе, қорытынды тек тұтас бір мәтіннің немесе тұтас бір беттегі негізгі деген ойды ғана беруге бағытталады.

Қорытынды жасау барысында ескеретін жайттар:

мәтінді оқу барысында негізгі мәліметтерді белгілеп отыру;

мәтіннің негізгі идеясы мен тұжырымын бұзбай ықшамды пікір жазу;

тұжырымды негіздеу үшін мәтіннен идеяны қолдайтын мысал келтіру.

Сонымен қатар өзге авторлардың сөзін қолданған кезде тыныс белгілерді дұрыс қолдану қажет. Әдетте, автор сөзін сол күйінде, яғни төл сөз ретінде алғанда тырнақша қолданылады. Бұл өзге автор сөзі мен жазушы (студенттің) сөзін ажыратуға көмектеседі. Өзге авторлардың пікірлерін қолданғанда, үнемі сілтеме жасап отыру қажет. Идея авторына сілтеме жасамау плагиатқа деген сезім тудыруы мүмкін. Сол себепті төл сөз (дәйексөз) бен парафраз (төлеу сөз) қолданылған жағдайда міндетті түрде сілтеме алынған бет көрсетілуі тиіс. Ал қорытынды жасалса, сілтеме жасалғанымен беті көрсетілуі міндетті емес, себебі автор толық бір дереккөздегі негізгі идеяны қорытындылап беруі мүмкін.

Зерттеу жұмысын жазуды бастамас бұрын тақырып жайында жазылған еңбектерге шолу жасалынатыны белгілі. Сол себепті қажетті деген ғылыми әдебиеттер мен құжаттарды мұқият тандап алып, оларды жүйелеп алу қажет. Пайдаланылатын материалдарды плагиат талаптарын сақтай отырып қолдану үшін төл сөз, төлеу сөз және қорытындыны жасау жолдарын жақсы білу қажет.

Тапсырма 1.

Сұрақтарға жауап беріп, өз пікіріңізбен бөлісіңіз.

1. Плагиат дегеніміз не?

2. Плагиаттан қалай сақтануға болады?

3. Төл сөздерді қалай қолдануға болады?

4. Парафраз дегеніміз не?

5. Неліктен өзге авторларға сілтеме жасауымыз қажет?

6. Плагиат жасаған адамға қандай жаза қолданылуы мүмкін?

Тапсырма 2.

Кестедегі әрекеттердің дұрыс немесе бұрыс екенін анықтаңыз:

Әрекеттер	Дұрыс	Бұрыс
Мен өзге адамның идеясын сілтемесіз қолдана аламын.		
Мен өз досымның жұмысын қолдана аламын.		
Мен жалпыға белгілі немесе жалпы қабылданған идеяларға сілтеме келтіруге тиіспін.		
Мен интернеттен алынған ақпараттарды, олардың қай- дан алынғанын көрсетпей-ақ, өз жұмысымда қолдана аламын.		
Мен бір жұмысты екі түрлі пәнге тапсыра аламын.		
Мен осы кезге дейін жарияланған мақаламның атын өзгертіп, басқа бір журналға жариялай аламын.		
Мен біреуге өз жұмысымды тексертіп, көптеген түзетулер енгізе аламын.		

Тапсырма 3.

Төмендегі мысалдардың ішіндегі қайсысы екі әдебиетке сілтеме жасалған ?

А) Зерттеу нәтижесі көрсеткендей, «агроөнеркәсіп кешенін дамыту» еліміздің экономикасын дамытудың негізгі тетігі бола алады [3, 85 б.].

Ә) Ғ. Мамановтың айтуынша, «Қазақстан агроөнеркәсіп кешенін дамыту – мемлекеттің экономикасын алға сүйрететін негізгі фактор» [3, 85 б.].

Б) Ғалымдар Қазақстан экономикасын көтеру агроөнеркәсіп саласын дамытумен тығыз байланысты екенін атап көрсетеді [3; 5 б.]

Тапсырма 4.

Мына амалдардың қайсысы плагиат болып есептелуі мүмкін:

Амалдар	Плагиат	Плагиат емес
Біреудің ойын қолданған кезде сілтеме бермеу.		
Мақаладан бернеше сөйлемді көшіріп алып, сілтеме жасамау.		
Жалпыға ортақ пікірлерді қолданғанда сілтеме бермеу. Мысалы: Қазақстандағы құрғақшылық – мемлекеттік деңгейдегі мәселе.		
Өз зерттеуіңіздің нәтижесін баяндау.		
Автордың мақаласынан тікелей ойларын сол күйінде алу және оған сілтеме беру, бірақ тырнақша белгісін қолданбау.		
Сыныптасыңыздың шығармасының бір азат жолын сілтеме жасамай қолдану.		

Тапсырма 5.

Біреудің ғылыми пікіріне, ойына, сөзіне сілтеме жасамай-ақ көрініс табатын жазбаша плагиаттық туралы кластер құрастырыңыз.

Тапсырма 6.

Кері байланысқа арналған ойын-тапсырмалар:

1. «Ыстық орындық» әдісі бойынша ортаға бір студент шығып, орындыққа отыруы тиіс. Студенттің жұмысы - тақырыпты қорытындылау мақсатында қойылған аудиторияның сұрақтарына жауап беру.
2. «Ханшайымды құтқар» презентациялық ойыны. Квесттен өту үшін студентер ақылдаса отырып, үш негізгі сұраққа жауап береді.
3. Сабақ соңында «Еркін микрофон». Тақырып бойынша «Білдім», «Түсінбедім», «Білгім келеді» айдарлары бойынша студенттер кері байланыс жасайды.

4. АУДИТОРИЯНЫ АНЫҚТАУ

Мақсатты аудитория дегеніміз не ?

Мақсатты аудитория - бұл бизнестің мүмкін клиенттері ретінде анықталған адамдар тобы. Мақсатты аудитория ұқсас демографиялық белгілерімен бөліседі, бірақ олармен шектелмейді:

- Жасы
- Жыныс
- Орналасқан жері
- Білім
- Әлеуметтік-экономикалық мәртебе

Мақсатты аудиторияны бизнес ретінде анықтау маркетингтік стратегияларды құруға және сіздің негізгі тұтынушыларыңызды анықтауға көмектеседі. Әр тұтынушыға қызмет көрсетуге тырысатын ақша мен ресурстардың орнына мақсатты аудиторияны анықтау сіздің өніміңізді немесе қызметіңізді сатып алуы ықтимал адамдарға әдейі және жеке түсіндіру жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік береді.

Мақсатты аудитория қалай жұмыс істейді ?

Мақсатты аудиторияны табудың ең жақсы әдісі - алдымен сіздің өніміңіздің немесе қызметіңіздің нақты қажеттіліктері туралы ойлану. Ауырсыну нүктесін анықтау маңызды, содан кейін кімде сол ауырсыну нүктелері бар екенін анықтау. Мысалы, егер сіз веб-сайттарды құру қиындықтар туғызатындығын біліп, веб-сайттарды жобалайтын бизнесті бастасаңыз, келесі қадам веб-сайтты құруда қиындықтар туғызатын веб-сайтты кімге қажет ететіндігін анықтау болып табылады. Бұл сценарийде сіздің мақсатты аудиторияңыз шағын бизнес иелері болуы

Сіз мақсатты аудиторияның демографиясын анықтай алатын болсаңыз, соғұрлым оларға жарнама бере аласыз. Бұл мысалда техникалық жағынан аз болуы ықтимал шағын бизнес иелеріне назар аударған дұрыс болар еді. Шағын бизнес иелерін мақсатты аудитория деп санамай, белгілі бір жерде белгілі бір жастан асқан шағын бизнес иелеріне назар аударуды таңдауыңыз мүмкін.

Егер сіздің өніміңіз жалпы сипатта болса, мақсатты аудиторияны табу үшін сізге көп нарықтық зерттеулер жүргізудің қажеті жоқ. Егер аудитория неғұрлым нақты болса, сіз өз фокустары үшін сіздің клиенттеріңіз туралы деректер жинау маңызды. Деректерді жинаудың бір әдісі - сіздің веб-сайтыңызға немесе бизнесіңізге кіретіндерге сізге қажетті ақпаратты жинайтын сауалнаманы толтырған жағдайда арнайы баға немесе купон кодын ұсыну.

Нарықты зерттейтін компаниялар зерттеудің осы түрін жүргізуге де көмектесе алады

Мақсатты аудиториялар бизнеске жарнаманы тиімді жүргізуге көмектеседі, өйткені сіздің мақсатты аудиторияңыз кім және оларға қалай жетуге болатындығын білесіз. Мүмкіндігінше көбірек адамдарға жету маңызды болғанымен, көбінесе халықтың белгілі бір бөлігіне ғана назар аудару шектеулі сияқты, ал сіз әлеуетті тұтынушылармен тікелей байланысуыңыз керек.

Мүмкіндіктер:

- Мақсатты аудитория - бұл бизнестің мүмкін клиенттері ретінде анықталған адамдар тобы.
- Мақсатты аудиториядағы адамдар жасы, орналасқан жері немесе әлеуметтік-экономикалық жағдайы сияқты демографиялық ұқсастықтармен бөліседі.

- Мақсатты аудиторияны анықтау тиімді маркетингтік хабарламалар жасауға көмектеседі.
- Тек мақсатты аудиторияға назар аудару басқа әлеуетті клиенттерді елеусіз қалдыруы мүмкін.

Мүмкіндіктер: Тірек сөз арқылы аудиторияны табу

- Ол географиялық орынға, тілге және тұтынушылар шолу үшін пайдаланатын құрылғыға негізделген іздеу шарттарын, сөздерді немесе сөз тіркестерін сүзуге мүмкіндік береді.
- Ол белгілі бір кілт сөздің белгілі бір уақыт аралығындағы іздеу көлемінің өзгеруін талдауға көмектеседі.
- Адамдар іздейтін кілт сөздерді табудан басқа, құрал мақсатты аудиторияның психологиясын түсінуге көмектеседі.